

Inhoud

Inleiding	7
<i>door Hans van Reisen</i>	
Debatten over God en wereld	47
<i>vertaald door Roald Dijkstra en Vincent Hunink</i>	
I Tegen Fortunatus	
Vooraf	49
Eerste dag	53
Tweede dag	70
II Tegen Felix	
Vooraf	90
Boek I	93
Boek II	127
Register op bijbelplaatsen	163
Over de samenstellers	165

Inleiding

In het jaar 391 ging Augustinus (354 - 430) vanuit zijn woonplaats Thagaste op bezoek bij een bevriend staatsambtenaar in Hippo Regius. De tocht vanuit het binnenland naar de havenstad aan de Middellandse Zee omvatte zo'n 75 kilometer. De man in kwestie had belangstelling getoond voor Augustinus' vorm van gemeenschapsleven in dienst van God en stuurde aan op een persoonlijke ontmoeting met de befaamde *servus dei* uit het Noord-Afrikaanse binnenland. Augustinus op zijn beurt bleek daartoe van harte bereid. Bovendien was hij voor zijn leefgemeenschap op zoek naar een nieuwe vestigingsplaats. Het verblijf in Hippo liep evenwel anders dan verwacht.

Tijdens een viering klaagde bisschop Valerius bij de gelovigen zijn nood over spanningen met andere christenen en problemen bij de uitoefening van zijn pastorale taken. De aanwezigen schoven terstond de bezoeker uit Thagaste naar voren en lieten hem ter plaatse tot priester wijden. Het verloop van de gebeurtenissen is ons overgeleverd door Augustinus zelf (*Sermo* 355,2)¹ en enkele jaren erna door zijn vriend en huisgenoot Possidius, tevens zijn latere collega-bisschop van Calama en zijn biograaf (*Vita Sancti Augustini* 3-5).²

De spanningen met andere christenen in Hippo Regius hadden vooral betrekking op donatisten; zij vormden daar

1 Voor de Nederlandse vertaling van *sermo* 355 zie Van Bavel 1999, 235-244. Uitgewerkte bibliografische informatie is na te slaan in de literatuurlijst achter deze inleiding.

2 Zie Hunink en Van Geest 2016, 72-76.

een christelijke meerderheid.³ Maar in de havenstad had zich al langere tijd ook een priester gevestigd die leiding gaf aan een andere invloedrijke groep in Hippo. Zijn naam was Fortunatus.

Fortunatus, een manicheese priester

Als priester werkte Fortunatus niet onder de katholieke bisschop Valerius, maar binnen het manicheese christendom. Door die functie nam hij binnen die groepering een belangrijke positie in, want in manicheese kringen mochten slechts 360 mannen als priester fungeren: het aantal *presbyteri* was dus aan grenzen gebonden. En dat gold ook voor het aantal mannen dat het college manicheese priesters op peil moest houden. Daarvoor waren 72 bisschoppen verantwoordelijk. Die bisschoppen fungeerden op hun beurt onder de hoede van twaalf apostelen of leraren (*magistri*). En dat twaalftal omringde in Augustinus' tijd de manicheese leider, die tot in de tiende eeuw van onze jaartelling in Babylon resideerde. In Latijnse bronnen werd die leider als *princeps* aangeduid; in latere Arabische bronnen met het woord *imam*. De *princeps* gold als opvolger van Mani (ca. 216 - 276). De begrensde aantallen zijn nog sprekender wanneer men bedenkt dat het manicheïsme ten tijde van Augustinus een verspreiding kende over een gebied dat zich uitstreckte van China in het oosten tot en met het huidige Spanje en Marokko in het westen.

Misschien was dat omvangrijke verspreidingsgebied er een oorzaak van dat manicheese priesters eigenlijk verplicht waren om rond te trekken ten behoeve van hun pastorale werkzaamheden.⁴ Fortunatus onttrok zich waarschijnlijk

3 Zie daarover Van Reisen 2006.

4 Vgl. Decret 2004-2010, 58.

aan die verantwoordelijkheid. Jaren later - ergens in 426 of 427 - merkte Augustinus over hem nogal kritisch op: “In de(zelfde) periode van mijn priesterschap heb ik gedebatteerd met Fortunatus, een manicheese priester die het grootste deel van de tijd in Hippo had geleefd en er zoveel mensen had verleid dat hij vanwege hen daar graag woonde.” (*Retractationes* 1,16,1)⁵ Als manichees priester behoorde Fortunatus tot de groep volmaakten (*perfecti*) of uitverkorenen (*electi*). Zij waren herkenbaar aan hun witte kleding als uitdrukking van hun religieuze status. Ter bescherming van hun cultische reinheid hoefden zij zich niet te bezoedelen tijdens de bereiding van hun eigen eten en drinken. Zij kregen hun maaltijden opgediend door ondergeschikten. Die werden toehoorders (*auditores*) genoemd. De volmaakten of uitverkorenen hielden zo tijd vrij voor de beoefening van geestelijke activiteiten. Velen van hen vervulden dan ook bijzondere taken: zij waren schrijvers van heilige boeken, schilders van miniaturen, musici, zangers, voorlezers en predikanten.⁶

Met het korte fragment uit de *Retractationes* suggereert Augustinus eigenlijk dat Fortunatus in Hippo Regius een aangenaam leven leidde. Daarover geeft hij verder overigens geen nadere details prijs. Zijn oordeel over manicheese bisschoppen, priesters en uitverkorenen in Carthago is echter vernietigend. Over hun misdragingen doet hij een boekje open in *De moribus ecclesiae catholicae et de moribus manichaeorum*.⁷ De negatieve beschrijvingen zijn vanzelfsprekend gekleurd en dateren van de jaren net vóór Augustinus' zo beslissende bezoek aan Hippo. In de negatieve verhalen over de manicheeërs in Carthago maakt Augustinus uitdrukkelijk een onderscheid tussen geruchten van horen zeggen en

5 Vgl. Mutzenbacher 1984, 51.

6 Vgl. Van Oort & Quispel 2005, 45-46 en Decret 1997, 89-93.

7 Zie *mor.ecc.* 2, 67-75. Vgl. Houtsma e.a. 2008, 137-143.

I

Tegen Fortunatus

Vooraf

Augustinus, *Revisies (Retractationes)* 1,16(15)

In dezelfde periode van mijn priesterschap heb ik gedebatteerd met Fortunatus, een manicheese priester die het grootste deel van de tijd in Hippo had geleefd en er zoveel mensen had verleid dat hij vanwege hen daar graag woonde. De door ons gevoerde discussie werd door secretarissen opgetekend en verwerkt tot een officieel verslag: datum en consul staan erin vermeld. Van dit verslag heb ik een boek laten maken, om de herinnering eraan te bewaren.

Onderwerp is de herkomst van het kwaad. Mijn positie daarbij is dat het kwaad van de mens voortkomt uit het oordeel van de vrije wil, terwijl de opponent zijn best doet te bewijzen dat de natuur van het kwaad even eeuwig is als God. Maar op dag twee heeft hij eindelijk erkend dat hij niets meer tegen mij weet in te brengen. Katholiek is hij dan niet geworden, maar hij is wel uit Hippo vertrokken.

In dat boek zeg ik: ‘Ik zeg dat de ziel is geschapen door God, net als alle andere dingen die Hij geschapen heeft. En onder die dingen die de almachtige God heeft geschapen neemt de ziel de belangrijkste plaats in.’¹ Dat bedoelde ik als algemene uitspraak over alle met rede begiftigde schepselen, hoewel in de Heilige Schrift niet echt sprake is van zielen van engelen; het is er althans niet gemakkelijk te vinden, zoals ik al eerder zei.²

1 *Tegen Fortunatus* 13.

2 Augustinus verwijst hier naar een eerdere passage in zijn *Retractationes* (1,11,4, met betrekking tot zijn boek *Over muziek*).

En op een andere plaats: ‘Ik zeg u: van zonde is geen sprake als ze niet uit eigen wil gebeurt.’³ Met ‘zonde’ bedoelde ik daar alleen dat wat niet ook straf voor zonde is. Want over die straf heb ik elders in het debat alles gezegd wat nodig was.⁴

En ook zeg ik: ‘Datzelfde vlees dat ons gekweld heeft met folteringen toen we leefden in zonde wordt dan aan ons onderworpen: tijdens de opstanding. Dan kan het ons niet tegenwerken of ertoe bewegen de wet en de goddelijke voorschriften niet te volgen.’⁵

Dit mag niet zo opgevat worden dat we in het rijk Gods, waar wij een onbederfelijk en onsterfelijk lichaam zullen hebben, wet en regels moeten halen uit de Heilige Schrift. Nee, daar zal de eeuwige wet gelden. En die twee regels over het liefhebben van God en de naaste⁶ nemen we daar dan niet in acht doordat we erover lezen, maar in de volmaakte en altijdurende liefde.

Het werk begint zo: ‘Op 28 augustus, tijdens het consulaat van de hooggeachte heren Arcadius Augustus (zijn tweede) en Quintus Rufinus (392 n.Chr.)...’

Possidius, *Leven van Augustinus*, 6

Nu was het zo dat in Hippo veel burgers en vreemdelingen waren besmet en bevangen door de plaag van het manicheïsme. De verleiding en het bedrog gingen uit van een priester van die ketterij. Fortunatus was zijn naam en hij was in de stad actief en woonachtig.

3 *Tegen Fortunatus* 21.

4 Vgl. *Tegen Fortunatus* 15.

5 *Tegen Fortunatus* 22.

6 Vgl. Luc. 10,27.

Eerste dag

Op 28 augustus, tijdens het consulaat van de hooggeachte heren Arcadius Augustus (zijn tweede) en Quintus Rufinus (392 n. Chr.) is een debat gehouden met Fortunatus, priester van de manicheeërs. Locatie: Hippo, badhuis van Sossius, in aanwezigheid van publiek.

Augustinus [1] Wat ik nu als een fout zie beschouwde ik eerder als waarheid. Of mijn oordeel juist is hoor ik graag van u, nu u hier bent.

Fortunatus Vertelt u eerst eens meer over die fout.

Augustinus Om te beginnen denk ik dat de allergrootste fout is om de almachtige God, in wie onze enige hoop ligt, ook maar enigszins als kwetsbaar of besmetbaar of vergankelijk te beschouwen. Ik weet dat die ketterij van jullie dit beweert, zij het niet in de bewoordingen die ik nu gebruik. Want als men jullie ondervraagt, beweren ook jullie dat God absoluut onvergankelijk, onkwetsbaar en onbesmetbaar is. Maar wanneer jullie eenmaal begonnen zijn jullie andere ideeën uiteen te zetten moeten jullie wel bekennen dat Hij vergankelijk, zwak en besmetbaar is.

Want jullie zeggen dat een of ander volk van de duisternis tegen het koninkrijk van God in opstand is gekomen. Maar de almachtige God zag volgens jullie wat een rampspoed en ravage zijn rijk bedreigde als Hij niet iets tegen de tegenpartij zou ondernemen en haar zou weerstaan, en daarom heeft Hij een macht gestuurd.

Uit de vermenging daarvan met het kwaad en het volk van de duisternis zou dan de wereld zijn geschapen. Vandaar dat goede zielen hier lijden, dienen, dwalen, afglijden. En daarom hebben ze een bevrijder nodig, die hen zuivert van dwaling en losmaakt uit vermenging en bevrijdt van slavernij.

In mijn opvatting is dit heiligschennis. Ik bedoel het idee dat de almachtige God een of ander vijandig volk heeft gevreesd of een vorm van dwang heeft ondergaan waardoor Hij ons in de ellende stortte.

Fortunatus Ik weet dat u in ons midden hebt verkeerd, anders gezegd, dat u bij de manicheeërs een actieve rol hebt gespeeld. Wat u noemt zijn inderdaad de fundamenteën van ons geloof.

Hier gaat het echter over onze levenswijze, over de valse aanklachten waarmee wij worden bestookt. Laat u daarom de hier aanwezige edele heren iets anders horen: zijn de punten waarop wij worden beschuldigd en belaagd feitelijk juist of niet? Dankzij uw grote kennis, uw uitleg en uw presentatie kunnen de heren dan een correcter beeld krijgen van onze levenswijze, als u hun daarin inzicht biedt. U bent toch bij onze gebeden geweest?

Augustinus [2] Zeker. Maar geloof en gedrag zijn verschillende zaken. Ik wilde het met u gaan hebben over geloof. Maar als de aanwezigen liever iets willen horen over gedrag, dan schuw ik ook die discussie niet.¹¹

11 Elders in discussies met manicheeërs gaat Augustinus uitvoerig in op het verschil tussen geloof en gedrag; vgl. Housman e.a. 2008; voorts Augustinus-Lexikon 1, 54-55 met noot 6.

Fortunatus (Tot het publiek:) Eerst wil ik mij vrijpleiten bij u allen, bij wie wij zo worden zwartgemaakt, via deze betrouwbare getuige. Hij weet waarover hij het heeft, meen ik, zowel nu als bij het toekomstig oordeel van de rechtvaardige rechter Christus. Die dingen die ons worden verweten, heeft hij die bij ons gezien? Of er zelf aan meegedaan?

Augustinus [3] U verandert van onderwerp, terwijl ik het over geloof wilde gaan hebben. Bovendien, alleen jullie uitverkorenen kunnen kennis hebben van jullie gedrag. Zoals u echter weet ben ik bij jullie geen uitverkorene maar toehoorder geweest. Dus als antwoord op uw vraag: ja, ik ben bij jullie gebeden geweest, maar misschien hebben jullie nog wel een ander, specifiek gebed. Dat weten alleen God en jullie zelf. Hoe dan ook, toen ik bij jullie gebeden was, heb ik niets onfatsoenlijks gezien. Ik heb alleen geconstateerd dat jullie in de richting van de zon bidden, en dat is tegen het geloof zoals ik het later heb leren kennen en heb aangenomen. Verder heb ik aan jullie gebed niets ongewoons ontdekt.

Maar als er vragen zijn over jullie gedrag moet men die aan jullie uitverkorenen stellen. Wat jullie als uitverkorenen onder elkaar doen kan ik tenslotte niet weten. Ik heb bijvoorbeeld vaak van jullie gehoord dat jullie de eucharistie ontvangen, maar ik weet niet op welk moment dat gebeurt. Dus hoe kan ik weten wat jullie dan precies ontvangen?

Ik verzoek u daarom die vraag over gedrag te bewaren. Discussieert u daarover maar als uitverkorenen onder elkaar, als er discussie mogelijk is. Vandaag weerleg ik het geloof dat jullie mij gegeven hebben. Daarover wil ik het hebben. Reageert u dus alstublieft op mijn onderwerp.